

İQTİSADI TARAZLIQ

Elşən Bağırzadə

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı - 2015

GİRİŞ ƏVƏZİ

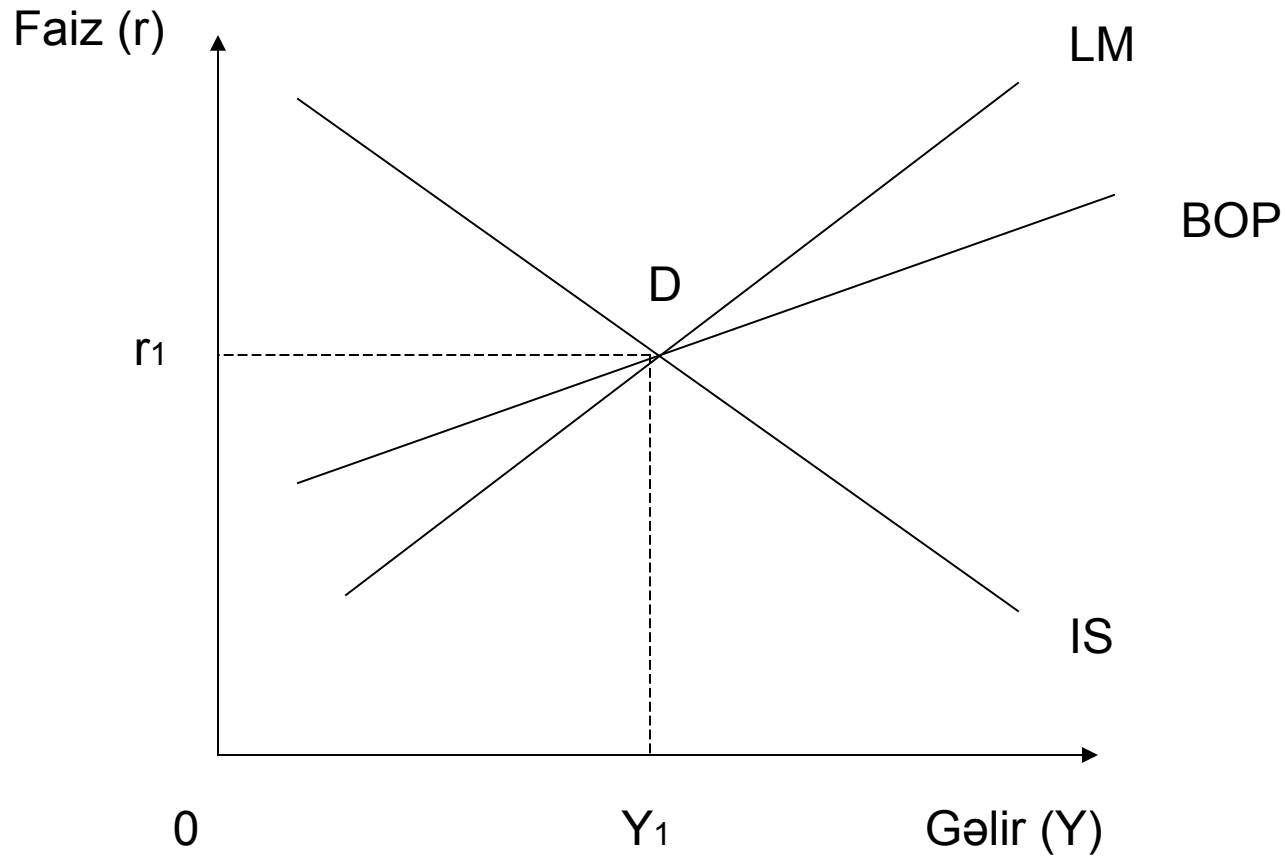
**İqtisadi tarazlıq durğunluğun
başqa bir adıdır.**

John Chamberlain

İQTİSADI TARAZLIĞIN İQTİSADI İFADƏSİ

- **Qrafik 1-də:**
 - **IS** – yığım ilə investisiyanın bərabərliyini ifadə edən əyri real bazardakı, başqa sözlə əmtəə və xidmətlər bazarındakı tarazlığı göstərir;
 - **LM** – pul təklifi ilə pula tələbin bərabərliyini ifadə edən əyri pul bazarındakı tarazlığı göstərir;
 - **BOP** – tədiyyə balansı əyrisi iqtisadiyyatın qalan dünya ilə tarazlığını göstərir.
 - Hər üç əyrinin kəsişdiyi nöqtə iqtisadiyyatda həm real bazarda, həm də pul bazarında daxili və xarici tarazlığın olduğunu göstərir.
- **Qrafik 1-də** iqtisadi tarazlığın pul bazarı tarazlığı (**LM**), əmtəə və xidmət bazarı tarazlığı (**IS**) və iqtisadiyyatın xarici tarazlığının (**BOP**) kəsişdiyi **D** nöqtəsində ortaya çıxdığı görünür.
- **IS**, **LM** və **BOP** əyrilərinin kəsişdiyi **D** nöqtəsində faiz dərəcəsi r_1 və gəlir miqdarı isə Y_1 – dir.

İQTİSADİ TARAZLIĞIN İQTİSADİ İFADƏSİ

Qrafik 1: IS, LM, BOP əyriləri və iqtisadiyyatın ümumi tarazlığı

İQTİSADI TARAZLIĞIN İQTİSADI İFADƏSİ

- Pulun əməliyyat (**t**), ehtiyat (**p**) və spekulyasiya (**s**) motivi ilə tələb funksiyaları aşağıdakı kimi göstərilə bilər:
 - Əməliyyat və ehtiyat motivi ilə pula tələb ($M_{t,p}$) gəlirin funksiyasıdır:
 $M_{t,p} = L_1(Y)$
 - Spekulyasiya motivi ilə pula tələb (M_s) faizin funksiyasıdır: $M_s = L_2(r)$
- Məcmu pul tələbi əməliyyat, ehtiyat və spekulyasiya motivi ilə tələb edilən pulun cəminə (M_d) bərabər olduğuna görə $M_d = M_{t,p} + M_s$ olacaqdır.
- Məcmu pul tələbini onun bir hissəsinin gəlirin, bir hissəsinin də faizin funksiyası olduğunu nəzərə alaraq ümumi funksional əlaqə kimi belə ifadə etmək olar:
$$M = L(Y, r) \quad (1)$$
- Pula tələb ilə təklif bir-birinə bərabər olduğu üçün eyni funksional əlaqə bizə pul təklifini, başqa sözlə **LM**-i – pul bazarındaki tarazlığı verir.

İQTİSADI TARAZLIĞIN İQTİSADI İFADƏSİ

- Eyni iqtisadiyyatda əmtəə və xidmət bazarındaki tarazlıq da aşağıdakı kimi ifadə edilə bilər:

$$\mathbf{S(Y)+T=I(r)+G} \quad (2)$$

- Gəlirin funksiyası olan könüllü yığımlar $\mathbf{S(Y)}$ ilə məcburi yığım xarakteri daşıyan vergilərin (\mathbf{T}) cəmi faizin funksiyası olan investisiyalar $\mathbf{I(r)}$ ilə dövlət xərclərinin (\mathbf{G}) cəmi bir-birinə bərabərdir.
- İqtisadiyyat dünyaya açıldıqda \mathbf{LM} əyrisini və pul bazarı tarazlığını dəyişdirməyə gərək yoxdur. Ancaq əmtəə və xidmət bazarı tarazlığına ixrac (\mathbf{X}) və idxalı (\mathbf{M}) əlavə etmək zəruridir. Bu halda (2) nömrəli bərabərlik aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$\mathbf{S(Y)+T=I(r)+G+X-M}$$

İQTİSADI TARAZLIĞIN İQTİSADI İFADƏSİ

- Funksional olaraq gəlirlə əlaqəli olan, yəni gəlir artdıqca artan idxalı bu əlaqəni də göstərməklə ifadə etsək və sol tərəfə keçirsək sonuncu bərabərlik aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$S(Y)+T+M^*(Y)=I(r)+G+X \quad (3)$$

- Beləliklə, açıq iqtisadiyyatda IS, LM və BOP ayrılığının ifadəsi aşağıdakı formanı alır:

$$M=L(Y,r) \quad (1)$$

$$S(Y)+T+M(Y)=I(r)+G+X \quad (3)$$

- (3) nömrəli bərabərlik bizə bu iqtisadiyyatdakı tarazlıq nöqtəsini göstərir. Bu nöqtə **Qrafik 1**-dəki **D** nöqtəsidir.

İQTİSADİ TARAZLIĞIN MALİYYƏ BAXIMINDAN İFADƏSİ

- İqtisadiyyatın daxili tarazlığı özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığı ilə dövlət sektorunun gəlir-xərc tarazlığından (təxminən büdcə tarazlığı) ibarətdir.
- İqtisadiyyatın xarici tarazlığı isə təxminən tədiyyə balansının cari əməliyyatlar hesabı tarazlığından ibarətdir.
- Hər hansı bir iqtisadiyyatda daxili və xarici tarazlığın fərqi sıfıra bərabər olmalıdır:

$$\text{İqtisadiyyatın ümumi tarazlığı} = \text{Daxili tarazlıq} - \text{Xarici tarazlıq} = 0$$

İQTİSADI TARAZLIĞIN MALİYYƏ BAXIMINDAN İFADƏSİ

- Daxili tarazlığın əvəzinə özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığı (S-I) və dövlət sektorunun büdcə tarazlığını (T-G) qoyaq.
 - Burada, S – özəl sektorun yığımını, I – özəl sektorun investisiyasını, T – dövlət sektorunun topladığı başda vergi olmaqla bütün gəlirləri, G – dövlət bölməsinin xərcləridir.
- O zaman **daxili tarazlıq=(S-I)+(T-G)** olacaqdır. Yəni özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığı+dövlət bölməsinin gəlir-xərc tarazlığı (və ya büdcə tarazlığı).
- Cari əməliyyatlar hesabı tarazlığı ifadə etdiyimiz xarici tarazlığı da (X-M) kimi göstərmək mümkündür.
- Bu halda ümumi iqtisadi tarazlığın maliyyə baxımından ifadəsi aşağıdakı kimi olur:

$$(S-I)+(T-G)-(X-M)=0$$

- Yaxud daxili tarazlığın xarici tarazlığa bərabər olduğunu göstərmək istəsək, xarici tarazlığı (X-M) bərabərliyin sağ tərəfinə keçirəcəyik:

$$(S-I)+(T-G)=(X-M)$$

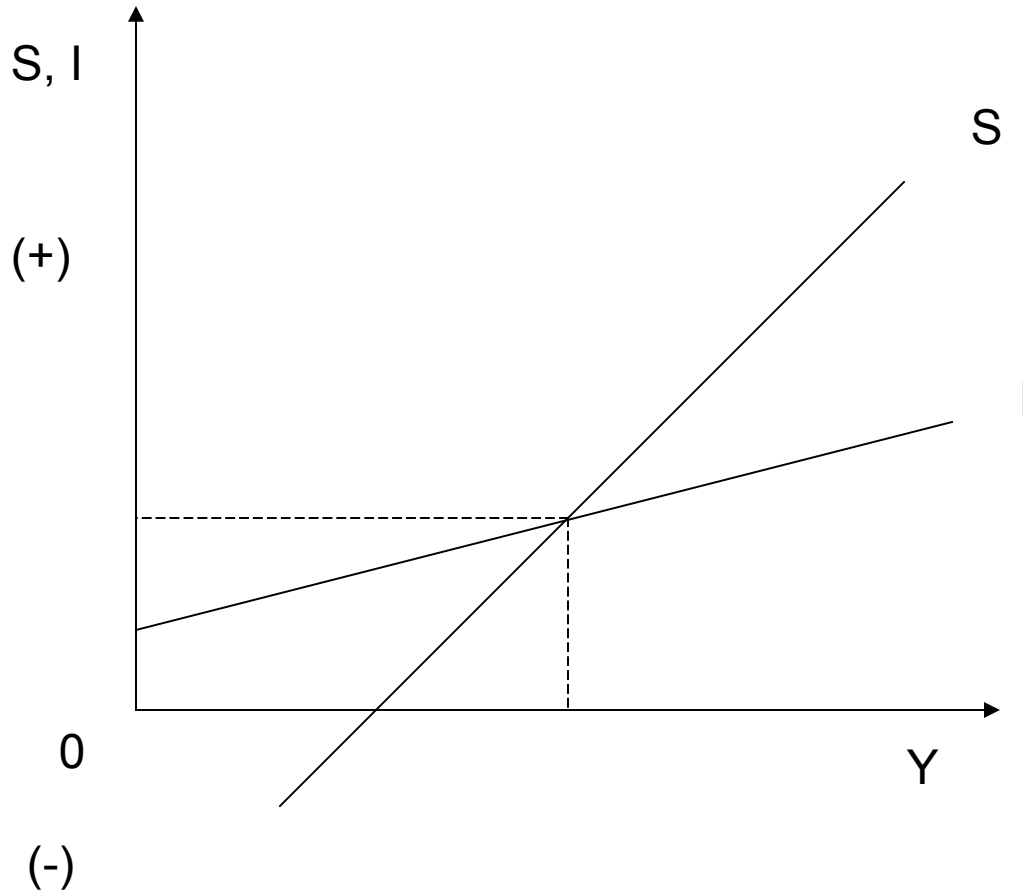
- Beləliklə, özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığı ilə dövlət sektorunun gəlir-xərc (büdcə) tarazlığının cəmi ölkənin cari əməliyyatlar hesabı tarazlığına bərabərdir.

DAXİLİ İQTİSADİ TARAZLIQ:

özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığı

- Daxili tarazlığın bir hissəsi olan özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığı (**S-I**) kimi ölçülür.
- Özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığında 3 hal mümkündür:
 - **S>I** olarsa, yəni özəl sektorun yığımı investisiyasından böyükdürsə, onda özəl sektor investisiyalarından daha çox yığıma malikdir və artıq qalan yığımı ya ehtiyacı varsa dövlət sektoruna, ya da xaricə borc olaraq verir.
 - **S<I** olarsa, yəni özəl sektorun yığımı investisiyalarından azdırsa, onda özəl sektorun bu investisiyaları həyata keçirə bilmək üçün başqa mənbələrdən borclanmağa ehtiyacı vardır. Bu halda ya dövlət sektorundan (əsasən mümkün olmaz), ya da xaricdən borc alınır.
 - **S=I** olarsa, onda özəl sektorun investisiyaları öz yığımları ilə həyata keçiriləcəkdir və borclanmaya ehtiyac olmayacaqdır.

DAXİLİ İQTİSADİ TARAZLIQ: özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığı

Qrafik 2: Yığım-İnvestisiya tarazlığı

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- Büdcə dövlətin müəyyən dövrü əhatə edən gəlir və xərc proqnozlarını göstərən, gəlir toplanmasına və xərclənməsinə icazə verən qanundur.
- Büdcə qanununun 3 əsas xüsusiyyəti vardır:
 - Büdcə qanunu 1 ili əhatə edən müvəqqəti qanundur;
 - Hökumətə gəlir toplama və onu xərcləmə səlahiyyəti verən qanundur.
 - Digər qanunlardan fərqli olaraq proqnozlardan ibarətdir.

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

GƏLİRLƏR	XƏRCLƏR
<i>Vergi gəlirləri</i> Birbaşa vergilər Dolayı vergilər	<i>Cari xərclər</i> Kadr xərcləri Digər cari xərclər
<i>Qeyri-vergi gəlirləri</i>	<i>İnvestisiya xərcləri</i>
<i>Xüsusi gəlirlər və fondlar</i>	<i>Transfert xərcləri</i>

Cədvəl 1: Dövlət büdcəsinin strukturu

DAXİLİ İQTİSADİ TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- $\text{Büdcə tarazlığı} = \text{Büdcə gəlirləri} - \text{Büdcə xərcləri}$
- Büdcə tarazlığında 3 hal ortaya çıxa bilər:
 - $\text{Büdcə gəlirləri} > \text{Büdcə xərcləri}$ olarsa, onda $\text{Büdcə tarazlığı} > 0$. Bu zaman büdcə profsiti ortaya çıxır.
 - $\text{Büdcə gəlirləri} < \text{Büdcə xərcləri}$ olarsa, onda $\text{Büdcə tarazlığı} < 0$. Bu zaman büdcə kəsiri ortaya çıxır.
 - $\text{Büdcə gəlirləri} = \text{Büdcə xərcləri}$ olarsa, onda $\text{Büdcə tarazlığı} = 0$. Bu zaman büdcə tarazlıqdadır.

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

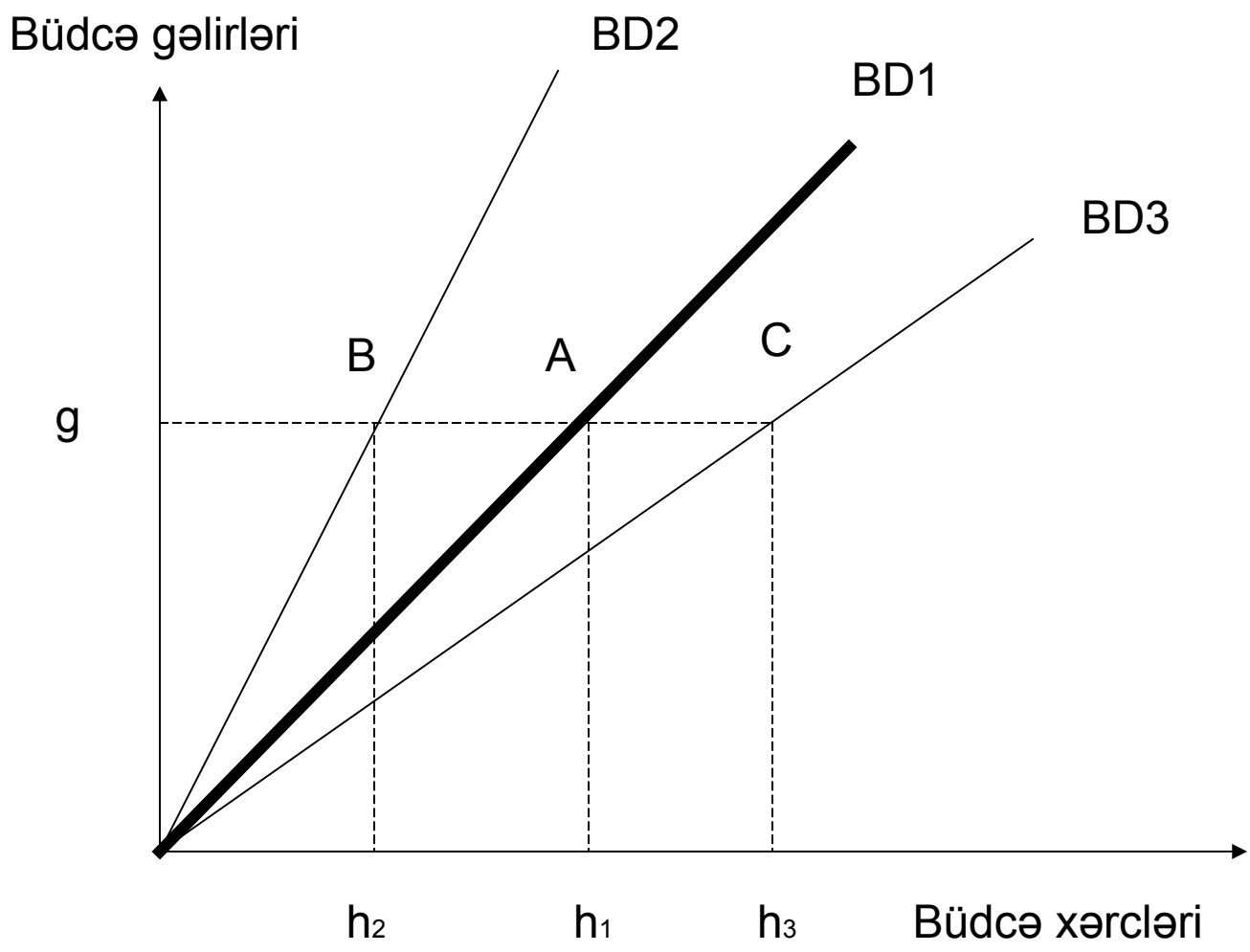
- Büdcə gəlirləri və Büdcə xərclərini açıq şəkildə yazsaq aşağıdakı bərabərliklər əldə edilər:
 - Büdcə gəlirləri=Vergi gəlirləri+Qeyri-vergi gəlirləri;
 - Büdcə xərcləri=Qeyri-faiz xərcləri (kadr xərcləri+digər cari xərclər+investisiya xərcləri+qeyri-faiz transfert xərcləri)+Faiz xərcləri
 - Büdcə tarazlığı=(Vergi gəlirləri+Qeyri-vergi gəlirləri) – (Qeyri-faiz xərcləri+Faiz xərcləri)

DAXİLİ İQTİSADİ TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- Büdcə tarazlığı bərabərliyini və müxtəlif ehtimallar **Qrafik 3-də** təqdim edilmişdir.
- Büdcə tarazlığı xətti **BD₁** olarsa, yəni koordinat sisteminin hər iki oxu ilə arasında 45° -lik bucaq mövcuddursa, onda büdcə tarazlıqdadır.
- Qrafikdəki nümunəvi gəlir-xərc miqdarını göstərən **OgAh₁** dördbücaqlısı kvadrattır.
- Bu kvadratın qarşı bucaqlarını birləşdirən **BD₁** xətti üzərindəki hər nöqtədə (məs. **A**) büdcə xərcləri büdcə gəlirlərinə bərabərdir.
- **A** nöqtəsinin **BD₁** üzərində daha yuxarı və ya daha aşağı hərəkət etməsi həm xərclərin, həm də gəlirlərin eyni miqdarda artdığını, ya da azaldığını göstərir.

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ: dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya bütçə tarazlığı

Qrafik 3: Bütçə tarazlığı

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- Büdcə tarazlığı xətti **BD2** olduqda (məs. **B** nöqtəsində) büdcə gəlirləri büdcə xərclərini, **BD3** olduqda (məs. **C** nöqtəsində) büdcə xərcləri büdcə gəlirlərini üstələmişdir.
- Bu halda **BD2** xətti büdcə profsitinin, **BD3** isə büdcə kəsirinin ortaya çıxdığı xəttlərdir.
- Tarazlıqda olan büdcəni $0g=0h_1$ kimi qeyd etdiyimiz üçün tarazlıq **BD2** üzərində və **B** nöqtəsində olduğu halda h_2h_1 qədər büdcə profsiti, tarazlıq **BD3** üzərində və **C** nöqtəsində olduğu halda isə h_1h_3 qədər büdcə kəsiri ortaya çıxacaqdır.
- Əgər büdcə tarazlığı **BD3** üzərində, məsələn **C** nöqtəsindədirsə, yəni h_1h_3 qədər büdcə kəsiri varsa, o zaman h_1h_3 qədər yeni borclanmaya gediləcəkdir.

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- **Qeyri-faiz tarazlığı**

- Büdcənin qeyri-faiz tarazlığı da adlandırılan bu tarazlıq, faiz ödənişləri nəzərə alınmadan büdcə tarazlığının vəziyyətini əks etdirir.

- Qeyri-faiz tarazlığı belə hesablanır:

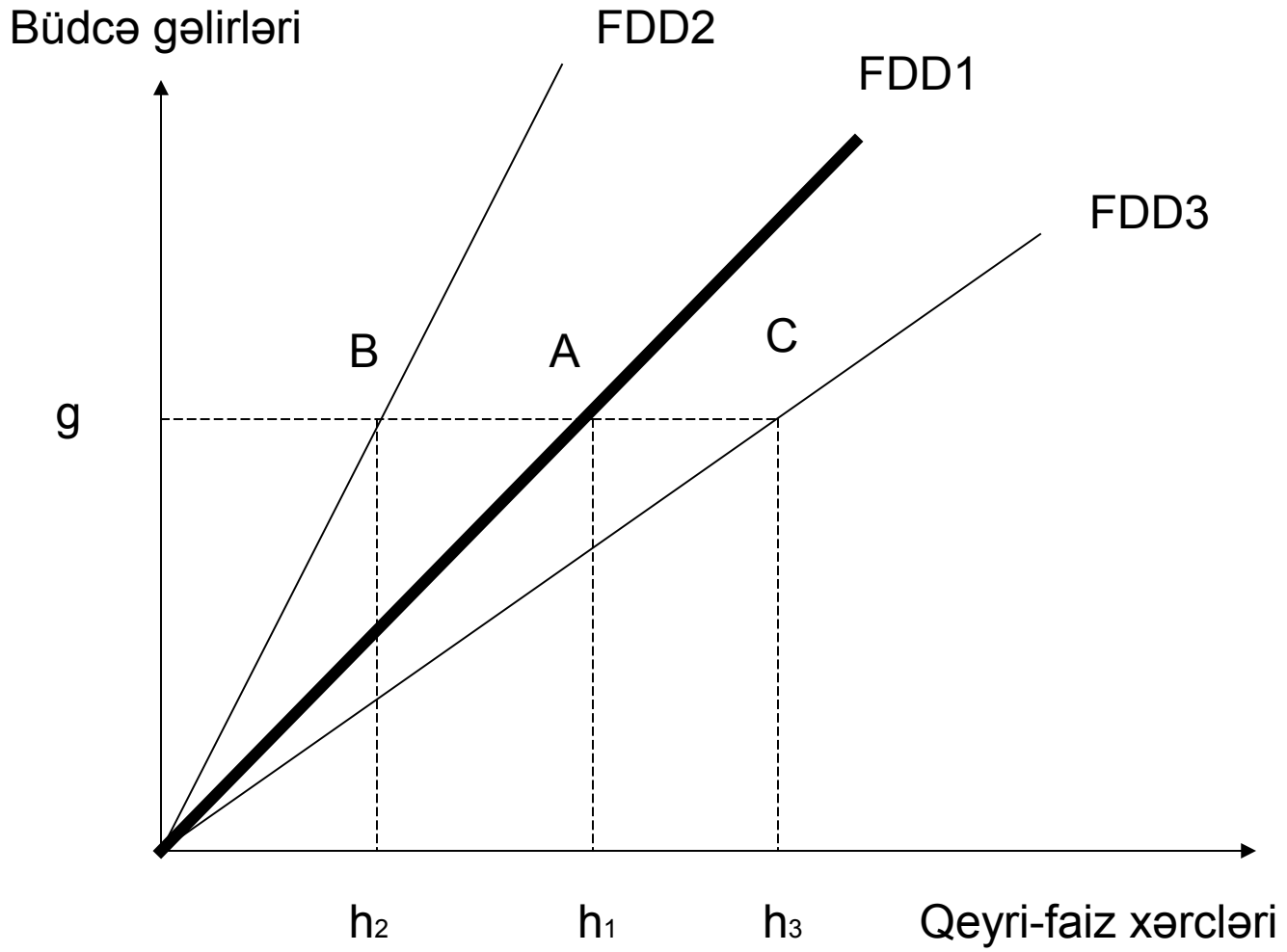
$$\text{Büdcənin qeyri-faiz tarazlığı} = \text{Büdcə gəlirləri} - \text{Büdcə qeyri-faiz xərcləri}$$

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- Eyni təhlili **Qrafik 4** üzrə qeyri-faiz tarazlığı üçün də aparaq.
- Qeyri-faiz tarazlığı xətti **FDD1** olduğu halda, yəni koordinat sisteminin hər iki oxundan da 45° -lik bucaq məsafəsindən keçərsə, qeyri-faiz tarazlığı **0**-a bərabər olacaqdır.
- Qrafikdəki nümunəvi büdcə gəliri-qeyri-faiz xərci miqdarını göstərən **0gAh₁** dördbucaqlısı kvadrat şəklindədir.
- Bu kvadratın qarşı bucaqlarını birləşdirən **FDD1** xətti üzərindəki hər nöqtədə (məs. **A** nöqtəsində) büdcə gəlirləri qeyri-faiz xərclərinə bərabərdir.
- **A** nöqtəsinin **FDD1** üzərində daha yuxarı və ya daha aşağı hərəkət etməsi həm qeyri-faiz xərclərinin, həm də büdcə gəlirlərinin eyni miqdarda artdığını, ya da azaldığını göstərir.
- Qeyri-faiz tarazlığı xətti **FDD2** olduğu halda (məs. **B** nöqtəsində) büdcə gəlirləri qeyri-faiz xərclərini, **FDD3** olduğu halda (məs. **C** nöqtəsində) isə qeyri-faiz xərcləri büdcə gəlirlərini üstələyir.
- Bu halda **FDD2** qeyri-faiz profsitinin, **FDD3** isə qeyri-faiz kəsirinin ortaya çıxdığı xəttlərdir.
- Qeyri-faiz tarazlığının **FDD3** xətti üzərində **C** nöqtəsində olduğunu düşünək. Bu halda Büdcə gəlirləri(**0g**) qeyri-faiz xərclərdən(**0h₃**), **h₁h₃** qədər az olacaqdır. Yəni büdcə nəinki faiz xərclərini, qeyri-faiz xərclərini də ödəyə bilmir.

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ: dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

Qrafik 4: Büdcənin qeyri-faiz tarazlığı

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- **Dövlət sektorunun maliyyə tarazlığı**

- Dövlət sektoru maliyyə tarazlığı, mərkəzi dövlət büdcəsinə dövlət sektorunun digər hissələrinin gəlir və xərc tarazlıqlarının əlavə edilməsi ilə hesablanır.
- Dövlət sektoru ümumi tarazlığı aşağıdakı kimi hesablanır:

Dövlət sektoru məcmu maliyyə tarazlığı = mərkəzi dövlət büdcəsi tarazlığı + büdcədən kənar fond tarazlığı + tənzimləmə və nəzarət qurumları tarazlığı + sosial müdafiə qurumları tarazlığı + dövlət müəssisələrinin tarazlığı + işsizlik sığortası tarazlığı

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- Daxili iqtisadi tarazlığın ikinci hissəsi olan dövlət sektoru gəlir-xərc tarazlığı, dövlət gəlirlərindən dövlət xərclərini çıxmaqla (**T-G**) əldə edilir. Burada 3 hal mövcud ola bilər:
 - **T>G** olarsa, yəni dövlət sektorunun gəlirləri (**T**) xərclərindən (**G**) böyükdürsə, o zaman dövlət sektoru xərclərindən daha çox gəlirə malikdir. Bu halda borc götürməsinə ehtiyac qalmır, hətta şərait uyğundursa mövcud borclarını qaytarmağa başlayır.
 - **T<G** olarsa, yəni dövlət sektorunun gəlirləri xərclərindən azdırsa, o zaman dövlət sektorunun başqa mənbələrdən borclanma ehtiyacı yaranır. Bu halda dövlət sektoru özəl sektordan, xaricdən və ya hər ikisindən birc alacaqdır.
 - **T=G** olarsa, o zaman dövlət sektor xərclərini öz gəlirləri ilə qarşılıyır və borclanma ehtiyacı duymur.

DAXİLİ İQTİSADI TARAZLIQ:

dövlət sektorunun gəlir-xərc və ya büdcə tarazlığı

- **Dövlət sektoru borclanma ehtiyacı (PSBR)**
= İcmal büdcə kəsiri+Dövlət müəssisələrinin maliyyə kəsirləri+Büdcədənkənar fondların maliyyə kəsirləri+Yerli idarəetmə orqanlarının maliyyə kəsirləri+Sosial müdafiə qurumlarının maliyyə kəsirləri+Təsərrüfathesablı təşkilatların maliyyə kəsirləri=**Məcmu dövlət sektoru kəsiri/ÜDM**

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- **Tədiyyə balansı**, ölkə rezidentləri ilə xarici rezidentlər arasında əmtəə və xidmət ticarəti və digər iqtisadi əlaqələri əks etdirən cədvəldir.
- Tədiyyə balansında aktivlər və passivlər bir-birinə bərabər olur.
- Tədiyyə balansının əsas fərqləndirici xüsusiyyəti iqtisadi əlaqələrin ölkə rezidentləri ilə xarici rezidentlər arasında olmasıdır. Burada milli mənsubiyyət əhəmiyyətli olmadığı kimi iqtisadi əlaqənin mütləq valyuta ilə aparılması şərti də yoxdur.

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ:

Tədiyyə balansı

- **Tədiyyə balansının strukturu**

- Cari əməliyyatlar hesabı: Ölkə rezidentləri ilə xarici rezidentlər arasındakı əmtəə, xidmət və mülkiyyətin əl dəyişdirilməsi şərti ilə (geri qaytarılmayan) pul hərəkətlərini göstərir.
- Kapital və maliyyə hesabları: Bu hesab əsasən ölkə rezidentləri ilə xarici rezidentlər arasındakı borc alış-verişləri ilə sabit kapital investisiyalarını əhatə edir və cari əməliyyatlar hesabının maliyyələşdirməsinə xidmət edir. Cari əməliyyatlar hesabı kəsirindən daha çox borclanma beynəlxalq valyuta rezervlərini artırdığı halda, daha az borclanma beynəlxalq valyuta rezervlərini azaldır.
- Rezerv aktivləri hesabı: Beynəlxalq (rəsmi) valyuta rezervlərindəki hərəkət, tədiyyə balansının üçüncü bölməsidir.

- **Tədiyyə balansı=Ümumi tarazlıq+Rezerv aktivlər**

- **Ümumi tarazlıq=Cari əməliyyatlar hesabı tarzlığı+Kapital hesabı tarzlığı+Maliyyə hesabı tarzlığı+Xalis xəta və nöqsan**

- **Rezerv aktivlər=Rəsmi rezervlər+Beynəlxalq Valyuta Fondu kreditləri**

- Tədiyyə balansı, Mərkəzi Banklar tərəfindən hazırlanaraq hər ay açıqlanır.

TƏDİYYƏ BALANSI**CARİ ƏMƏLİYYATLAR HESABI BALANSI**

İxrac (FOB)

İdxal (FOB)

Əmtəə tarazlığı (balansı)

Xidmətlər tarazlığı (balansı): Gəlir

Xidmətlər tarazlığı (balansı): Xərc

Əmtəə və xidmət tarazlığı (balansı)

Gəlir tarazlığı (Balansı): Gəlir

Gəlir tarazlığı (Balansı): Xərc

Əmtəə, xidmət və gəlir tarazlığı (Balansı)

Cari transfertlər

KAPİTAL HESABI**MALİYYƏ HESABI**

Xaricə birbaşa investisiya

Daxilə birbaşa investisiya**Portfel hesabı (aktivlər)****Portfel hesabı (öhdəliklər)****Digər investisiyalar (aktivlər)****Digər investisiyalar (öhdəliklər)****Cari, Kapital, Maliyyə hesabları****XALİS XƏTA VƏ NÖQSAN****ÜMUMİ TARAZLIQ****REZERV AKTİVLƏRİ**

Rəsmi rezervlər

Beynəlxalq Valyuta Fondu Kreditləri

XARİCİ İQTİSADİ TARAZLIQ:

Tədiyyə balansı

- **Cari əməliyyatlar hesabı tarazlığı:**
 - **Əmtəə tarazlığı (xarici ticarət tarazlığı)**=İxrac-İdxal
 - **Xidmət tarazlığı**=Xidmət gəlirləri-Xidmət xərcləri
(Nəqliyyat, turizm, inşaat, sığortaçılıq, maliyyə xidmətləri və digər xidmətlərin gəlir və xərcləri)
 - **Gəlir tarazlığı**=Gəlir-Xərc (Birbaşa investisiyalar, portfel investisiyaları, əmək haqqı ödəmələri və.s gəlir və xərcləri)
 - **Cari transfertlər:** Xaricdə ölkə vətəndaşlarının gəlirləri kimi gəlirlər ilə bunların qarşılığı olan xərclər bura aiddir.
 - **Cari əməliyyatlar hesabı tarazlığı**=Əmtəə tarazlığı+Xidmət tarazlığı+Gəlir tarazlığı+Cari transfertlər

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ:

Tədiyyə balansı

- Cari əməliyyatlar hesabı tarazlığı ölkənin valyuta tarazlığını əks etdirir.
 - Məsələn, cari əməliyyatlar hesabı kəsiri 1 milyard olan ölkə qazandığı valyutalardan 1 milyard dollar artıq valyuta xərcləyir.
 - Bu valyuta kəsiri ya valyuta ilə borclanaraq maliyyələşdiriləcək, ya da rezervlərdəki valyutaların cari əməliyyatlar hesabı kəsiri qədər azaldılması yolu ilə bağlanacaqdır.
 - Çünkü ölkələr öz milli pul vahidlərini emissiya edə bildikləri halda, başqa ölkələrin pul vahidlərini emissiya edə bilmirlər.
- Əmtəə tarazlığı əmtəə bazarlarında ölkənin xarici aləmə açıqlığının göstəricisidir. Bu zaman əsasən **(xarici ticarət dövriyyəsi/ÜDM)x100** göstəricisindən istifadə edilir.
- Cari əməliyyatlar hesabı tarazlığının gəlir və xərclərinin cəmi yalnız əmtəə bazarlarında deyil, bütün əmtəə və xidmət bazarlarında ölkənin xarici aləmə açıqlığını göstərir.

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- Ölkənin xarici ticarət kəsiri verməsi hər zaman pis hal deyil. Belə ki, xidmət ticarətində ixtisaslaşmış ölkə böyük xarici ticarət kəsiri versə də, cari əməliyyatlar hesabı profsit verə bilər.
- Həmçinin böyük xarici ticarət profsiti verən ölkələr, çox böyük cari əməliyyatlar hesabı kəsiri də verə bilərlər. Məsələn, Rusiya, Braziliya, Meksika kimi ölkələr neft və digər xammal ixracından əldə etdikləri gəlirlərinin də köməyi ilə yüksək xarici ticarət profsiti verirlər. Ancaq bu ölkələrin xarici borclarına ödədikləri faizlər yüksək məbləğlərdə olduğundan müəyyən dövrlərdə cari əməliyyatlar hesabı kəsiri ilə üzləşə bilərlər.

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- **Kapital hesabı:**

- Kapital transfertləri (borcun bağışlanması, işçi transfertləri kimi) və istehsal edilməyən, qeyri-maliyyə aktivlərindən (torpaq parçası kimi maddi aktivlər ilə imtiyaz, müəlliflik, ticarət markası, kirayə, lisenziya kimi transfert edilə bilən müqavilələr formasında qeyri-maddi aktivlər) ibarətdir.

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ:

Tədiyyə balansı

- **Maliyyə hesabı:**

- **Birbaşa xarici kapital investisiyası tarazlığı**=Ölkə daxilində birbaşa investisiya – Ölkə xaricində birbaşa investisiya
- **Portfel hesabı tarazlığı** = Aktivlər – Öhdəliklər (səhmlər və borc qiymətli kağızları daxildir. Əcnəbilərin emissiya etdiyi və bizim əlimizdə olanlar aktiv, bizim emissiya etdiyimiz və əcnəbilərin əlində olanlar isə öhdəlikdir.)
- **Digər investisiyalar tarazlığı** = Aktivlər – Öhdəliklər (Xarici ölkələrdə bizim kredit alacaqlarımız, əmanətlərimiz və.s. aktivlər, əcnəbilərin bizdən kredit alacaqları və bizim banklarımızdakı əmanətləri öhdəliklərdir.)
- **Maliyyə hesabı tarazlığı**=Birbaşa xarici kapital investisiyası tarazlığı+Portfel tarazlığı+Digər investisiyalar tarazlığı.

XARİCİ İQTİSADİ TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- **Xalis xəta və nöqsan:**

- Tədiyyə balansı, ikitərəfli qeydiyyat metoduna görə tutulan mühasibat sistemində əsaslanan cədvəl olduğu üçün təbiəti etibarilə tarazlıqda olmalıdır.
- Buna baxmayaraq müxtəlif qeydiyyat xətalari və yetərsizliklər səbəbindən tədiyyə balansı hesablarının cəmi praktikada sıfırdan böyük və ya kiçik çıxır.
- Tarazlığı təmin etmək üçün ortaya çıxan fərq əks işarəli “xalis xəta və nöqsan” adı altında yazılır və beləliklə tədiyyə balansının tarazlığı təmin edilir.
- Xalis xəta və nöqsan, ölçmə xətalari və cədvəldəki verilənlərin yetərsiz və ya artıq toplanmasından irəli gələ bilər.

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- “Xalis xəta və nöqsan”ın ortaya çıxma səbəbləri aşağıdakılardır:
 - Zaman uyğunsuzluqları (ixrac edilmiş əmtəənin çıxış tarixi ilə ixrac edilən əmtəənin əvəzində alınacaq pulun girişinin müxtəlif dövrlərə təsadüf etməsi kimi).
 - Bəyannamə yalnışlıqları və ya xətalı (gömrük bəyannamələrindəki yetərsizliklər və ya yalnışlar kimi).
 - Gizli iqtisadiyyat (gəlirlərin qeydiyyatı alınmaması və ya maliyyələşmənin qeydiyyatdan kənar həyata keçirilməsi kimi).
 - Anketlərdəki ölçmə xətalı (Turizm gəlirlərinin müəyyən edilməsində tətbiq edilən anketlərin həqiqəti tam şəkildə ifadə etməməsi kimi).

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- **Rezerv aktivlər:**

- **Rezerv aktivlər**=Rəsmi rezervlər+Beynəlxalq Valyuta Fondu Kreditləri
- Rəsmi rezervlər Mərkəzi Bankın valyuta rezervlərindəki dəyişikliyi göstərir. İşarə müsbətdirsə valyuta rezervləri azalmış, mənfidirsə artmış deməkdir.
- Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) kreditləri isə BVF-dən istifadə edilənləri və ona ödənilənləri göstərir. İşarə müsbətdirsə BVF-dən istifadə edilir, mənfidirsə ona geri qaytarılır deməkdir.

XARİCİ İQTİSADİ TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- **Cari əməliyyatlar hesabı tarazlığı ilə yığımlar arasında əlaqə:**
 - Cari əməliyyatlar hesabı kəsir verdiyi halda, kapital hesabında profsit yaradaraq (ödədiyindən daha çox borclanaraq) bu kəsiri maliyyələşdirmək mümkündür.
 - Başqa sözlə, valyuta kəsiri valyuta borclanması və ya əmtəə və xidmət qarşılığı olmayan valyuta girişləri ilə maliyyələşdirilir.
 - **$Y=C+I+G+(X-M)$** (1)
 - burada **(X-M)** əslində cari əməliyyatlar hesabı tarazlığıdır.

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- İstehlak edilməyən sərəncamda qalan gəlirin yığıma bərabər olduğunu nəzərə alsaq onda,
 - $Y-T=C+S$ (2)
 - Burada Y-ÜDM, T-vergilər, C-istehlak, S-məcmu özəl sektor yığımları
- (1) və (2) nömrəli bərabərlikləri birləşdirsək onda,
 - $(S-I)+(T-G)=(X-M)$ (3)
 - Burada $(S-I)$ özəl sektorun yığım-investisiya tarazlığı, $(T-G)$ dövlət sektorunun maliyyə tarazlığı, $(X-M)$ cari əməliyyatlar hesabı tarazlığıdır.
- Göründüyü kimi özəl sektor yığımdan çox investisiya etdikdə $(S-I)<0$, dövlət sektoru da maliyyə kəsiri verdikdə cari əməliyyatlar hesabı kəsirinin olması qaçılmazdır. Bu halda ölkədaxili yığım kəsiri, ölkəxarici yığımların idxal edilməsi ilə maliyyələşdirilmiş olur.

XARİCİ İQTİSADI TARAZLIQ: Tədiyyə balansı

- Özəl sektorun yığım tarazlığı müxtəlif iqtisadi proseslərin nəticəsində ortaya çıxır.
- Ancaq dövlət bölməsi yığım tarazlığı müəyyən mənada siyasət parametridir.
- Belə olduğu halda, özəl sektorun müxtəlif səbəblərlə yığım kəsiri verdiyi bir dövrdə dövlət sektoru eyni miqdarda maliyyə profsiti verərək cari əməliyyatlar hesabı tarazlığında kəsirin formalaşmasının qarşısını ala bilər.
- Nəticədə, özəl sektorun yığım kəsirləri dövlət bölməsinin yığım profsiti ilə maliyyələşdirilmiş olar və ölkəxarici yığımlara ehtiyac qalmaz.

YOXLAMA SUALLARI

1. Dövlət sektorunu təşkil edən əsas qurumları sadalayın.
2. Bütçə və onun maliyyələşdirilməsi haqqında məlumat verin.
3. Dövlət sektorunun borclanma ehtiyacı nədən irəli gəlir?
4. Dövlət sektorunun daxili borclanmasını qısa şəkildə izah edin.
5. Dövlət sektorunun xarici borclanmasında istiqraz ixracı yolu ilə borclanmanı izah edin.
6. Dövlət müəssisələri hansı məqsədlə qurulur? Bu müəssisələrin özəlləşdirmə yolu ilə özəl sektora verilməsini mövcud bazar sistemi çərçivəsində düşündükdə düzgün hesab edirsinizmi? Düzgün hesab edirsinizsə bu müəssisələrdən mənfəət əldə edildikdə sizin fikriniz dəyişərmə?
7. Daxili və xarici iqtisadi tarazlıq haqqında məlumat verin.
8. Tədiyyə balansı nəyi göstərir? Tədiyyə balansının alt-balanslarını sadalayın.
9. “Xalis xəta və nöqsan” nədir, necə meydana gəlir?
10. Dövlət sektoru ümumi maliyyə tarazlığı bərabərliyini yazın.

TÖVSIYƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR

- Mahfi Eğılmez, Ercan Kumcu, (2014). “Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması”, İstanbul: Remzi Kitabevi, 19. Basım.
- Agnes Benassy-Quere və.b., (2010). “Economic Policy: Theory and Policy”. Oxford University Press.
- Qreqori Mənkyu (2007), “Ekonomiksin əsasları”, Bakı: CBS Polygraphic Production.
- Rasim Həsənov (2009), “İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika”, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı.